

Byens harnisk og bådsmands kostpenge

Om Koldings rolle i rigets militære beredskab fra o. 1490-1635

Af Vivi Jensen

1. Kolding bys bog

En af de vigtigste kilder til Koldings historie på overgangen mellem middelalder og renæssance er Kolding bys bog. Den er blevet til i perioden 1493-1635, og den består af ca. 200 tætbeskrevne blade, af hvilke dog en del af de første og sidste er skadet af fugt, så store partier enten mangler eller er mere eller mindre ulæselige. Og det er ikke så mærkeligt, for i Kolding passede man ærlig talt ikke særlig godt på den. Byens velfortjente arkæolog, kæmner og senere æresborger I. O. Brandorff, fandt den omkring 1900 på rådhusets loft, lige under taget og stærkt medtaget af regn. Han forstod naturligvis straks, hvad det var, han havde for sig og forsøgte at skaffe en bevilling til at få den konserveret for, men også dengang skulle byrådet spare, så det blev der ikke noget af. Foreløbig bragte I. O. Brandorff den da i sikkerhed på kæmnerkontoret, og her benyttede byens store lokalhistoriker, redaktør P. Eliassen den, da han samlede materiale til sine mange lokalhistoriske arbejder. Senere blev Bysbogen afgivet til landsarkivet i Viborg sammen med øvrige arkivsager, der var ældre end 1868. Her har man restaureret den, idet man valgte at bibeholde en ikke-kronologisk rækkefølge, der var opstået i forbindelse med en tidligere indbinding. Vi er dog godt hjulpet i Kolding, for registrator ved landsarkivet Georg Christensen har foretaget en fuldstændig afskrift af alle læselige tekster, og kopier af denne findes på Kolding Stadsarkiv og på

Museet på Koldinghus. Det er denne afskrift, der er benyttet i det følgende.

Bysbogen skal iøvrigt ikke refereres her. Interesserede henvises til Georg Bruun: »Koldings Bystyre før 1800«, samt til Thelma Jexlevs artikel »Kolding Bys Bog« i Koldingbogen 1983. I stedet skal der sættes focus på de afsnit, der omhandler byens våben og harnisk, idet Bysbogen bringer oplysninger, der mig bekendt ikke har paralleller i det publicerede kildemateriale fra dansk senmiddelalder.

2. Købstæderne og krigsførelsen

I Bysbogen støder vi gang på gang på oplysninger, der belyser købstadens rolle i datidens krigsførelse, strækende sig fra opkrævning af særskatter og udskrivning af mandskab til en fuldstændig liste over byens harnisk og våben fra 1509.

Her skal følge en nogenlunde kronologisk gennemgang af disse indførelser. De udaterede vil blive søgt indpasset der, hvor de med rimelighed kan antages at høre til. Alle alment forståelige ord er omsat til moderne dansk. Personnavne vil, første gang de forekommer, blive gengivet med Bysbogens stavemåde.

Den ældste indførelse er kort og summarisk. Den fortæller blot, at Knut Christensen og Gregoris Iwersen i 1498 »bar rytter skat op som vore bådsmand finge, som vare med og vinde Sverige«.

Byskriveren hentyder til kong Hans' Sverigestogt i 1497, hvor svenskerne havde afsat rigsforstanderen Sten Sture og indkaldt kong Hans. Sten Sture og hans tilhængere greb til våben, men kongen drog til Stockholm med 60 skibe. Oprøret blev slået ned, og i november 1497 blev Hans kronet til konge af Sverige.

Købstædernes pligt til at stille mandskab til flåden kendes fra 1350'erne, da Valdemar Atterdag gennemførte, at købstæderne og lensmændene skulle stille skibe, når der var behov for det. Dette var en tilføjelse til det gamle ledingsvæsen, som i hvert fald kendes fra vikingetiden. I Jyske lov fra 1241 findes en detaljeret redegørelse for ledingens administration, og af den fremgår, at det udelukkende var bønderne, der skulle stille væbnet mandskab.

Ledingen gik som mobiliseringssystem ud på, at bestemte områder stillede bemandede og udrustede skibe til kongens rådighed, når det var nødvendigt. Det samme var tilfældet med ledingsbestemmelsen i Erik Menveds forordning af 1304. Nyordningen, som den undertiden kaldes, bestod blot i en omregning af skatteprovenu til køb og udrustning af kogger i stedet for de gamle, lokalt byggede ledingsskibe, der var samme type som vikingetidens krigsfartøjer. Koggen var et fortrinligt handelsskib, men også velegnet til transport af hærenheder, fordi den rummede mere end de gammeldags skibe af nordisk type. 1304-bestemmelsen betød dog ingen ændring i udskrivningsgrundlaget. Det var stadig det skattepligtige bøndergods, og selvom købstædernes betydning og økonomiske ydeevne voksede fra og med 1200-årene, er det først fra Valdemar Atterdags tid, de ses at være fast inddraget i krigsberedskabet. Det var de efter loven stadig i 1500-årene, da Kolding bys bog blev nedskrevet.

Endnu en indførelse er dateret til 1498, men det må være en fejl, måske opstået, fordi afregningen trak ud.

Den omhandler kong Hans' katastrofale Ditmarsker-tog, der fandt sted i 1500:

»Item den tid kongen kom af Ditmarsken da fortærede min herres bøsseimester som er 5 karle 10 måltider og 6 skæpper havre og 4 skilling til øl«, d.v.s. de opholdt sig én dag i Kolding. Desuden sendtes en vogn til Hunsbæk med kongens skriver og en til Vejle med kongens folk, man havde skriveren og stegeren på kost, og der var udlæg til en vogn til Tørning, til Nis Hiwkarl af Ribe, og til øl.

3. Byens harnisk 1509 – og de, der stod for den

Indførelser som de ovenfor citerede fortæller, hvordan storpolitik afspejler sig i lokalhistorien, men de øger ikke vor viden om hverken begivenhedsforløb eller kulturhistorie. Det gør imidlertid listen over byens harnisk fra 1509. For oversigtens skyld er der benyttet tegnsætning.

»Disse efterskrevne har byens harnisk som de annammede den tid Thomas Galskøtt etc.

Iwer Sebbessen borgmester: en bryst med ryg, en pikkelhue og en armskinne, en krave, en hellebard, en kord

Item borgmester en kord med »stolrwwf«

Henrich Thamssen: en kræft og ½ ryg

Item Nis Glambech: en kræft, ½ ryg

Item Per Skouborre: en kræft

Item Per Smedh: en kræft, ½ ryg

Item Nis Iwerssen: en kræft, ½ ryg

Item Lydich Olssen: en kræft, ½ ryg

Item Michell Iwerssen: en hat, en krave

Item Per Thamssen: en kræft, ½ ryg, en hat, en poløkse

Item Niels Jenssen: en kræft, ½ ryg, en hat

Item Seuerin Swerdfeger: en kræft, ½ ryg

Item Seuerin Matzssen: en kræft, ½ ryg

Item Per Bardsker: en kræft, en armskinne
 Item Ebbe Pyll: en kræft
 Item Nis Anderssen: en kræft, en armskinne med en krave, en hat og 1 slagsværd
 Item Gress Knwtzssen: en kræft, en armskinne
 Item Jes Roby: en armskinne, en »kry og bolst« og en kræft
 Item Hans Perssen: en hat, en armskinne
 Item Iwer Gressen: en armskinne
 Item Hans Heltssen: en kræft, en hat, en krave
 Item Per Knøffs: en poløkse
 Item Hans Hoghenach: en kord og en slagsværd
 Item Ebby Jonssen: en kord, en sværdspyd, en armskinne, en hat
 Hans Guldsmid: en kord
 Matz Pullssen: en kord
 Jes Winther: en kord
 Anno Domini 1509 feria 7ta ante Carnisprivium.
 Da købte byen harnisk primo af Hans Jacobssen en kræft med 2 halve rygge og en armskinne for 7 mark.
 Item eodem die af Sankt Nikolaj Kirke værger en hel ryg og 1 hat for 3 mark
 Item af Hans Jahanssen en kræft, en halv ryg og en armskinne for 6 mark
 Item af borgmesteren en armskinne for 20 skilling«.

Opgørelsen af 12. februar 1509 over »byens harnisk« må have forbindelse med kong Hans' forberedelser til et endeligt opgør med svenskerne, der under indtryk af kongens nederlag i Ditmarsken i 1500 havde søgt at bryde unionen med Danmark og Norge. Kongen havde ført krig med vekslende held både til lands og til søs, og som sædvanligt var også de baltiske Hansastæder involveret. I 1507 havde kong Hans imidlertid sluttet fred med Lübeck, hvilket gav ham frie hænder overfor Sverige. I løbet af vinteren 1508-1509 forberedte han derfor et større angreb, der skulle finde sted, når isen

var brudt op. Først og fremmest opbyggedes en stor flådestyrke, og til bemanning blev der udskrevet folk fra købstæderne. Lister over disse udskrivninger kendes i anden sammenhæng fra årene 1471, 1486, 1496 og 1508. Til kroningstoget til Norge i 1486, hvor opgaven var fredelig, krævedes der færrest, men de øvrige tre gange skulle Kolding stille 24 mand. Da der var erfaring for, at der var »meget løsagtigt folk« blandt de udskrevne, forlangte man, at én af købstædernes to borgmestre og en rådmand skulle stille sammen med dem (1). Det er disse mænds udstyr, der er anført i Koldinglisten.

Listen er enestående ved sin detaljerede opregning af harniskdele og våben, og der skal derfor i det følgende gøres nærmere rede for, hvad de enkelte betegnelser står for, hvordan Koldings mandskab har været udstyret, og hvad deres funktion har været. Det er desuden så heldigt, at Bysbogens øvrige indførelser gør det muligt at placere de fleste af de nævnte personer i en social sammenhæng, og da også dette er enestående i det danske kildemateriale, er det skønnet relevant til en indledning at redegøre for, hvad det var for mænd, der stod for byens harnisk.

Thomas Galskyt, der i sin tid havde uddelt byens harnisk, er ikke nævnt i andre »Koldingkilder«, men 1500-årene kender to, der bærer navnet. Den ene er en Thomas Jensen Galskyt, der i 1506 havde Tidemandsholm i Tårs sogn, Børglum herred, i len af Børglum kloster. Hustruen, der var af slægten Munk, ejede i samme sogn gårdene Boller og Hvidstedgård. Thomas Jensen Galskyt døde senest i 1525 (2). Den anden fik i 1537 Bodum Bisgård i Refs herred, Thisted amt, der tidligere havde tilhørt Børglumbispen. Desuden ejede han i 1532 Sønderskov i Malt herred, Ribe amt, som han havde fået med sin hustru Anne. I 1548 var hans sandsynligvis død, idet Sønderskov da var overtaget af en

søn. Slægten hører til den jyske lavadel og er ikke veloplyst, men i slutningen af 1500-årene er den indgiftet i en af de mere obskure grene af Rosenkrantzterne, (Høgsbro-Kogsbøllinien), hvilket evt. kan antyde en traditionel tilknytning (3). En af disse to kan være identisk med Bysbogens Thomas Galskyt.

Nogen tilknytning til Koldinghus len lader sig ikke spore i kilderne iøvrigt, men kan sagtens have eksisteret. Koldinghus var et pantelen, og siden midten af 1400-årene havde det været i hænderne på Rosenkrantzterne og kredse, der stod dem nær, begyndende med Timme Nielsen i 1450'erne. I 1469 var Lave Brok lensmand, og fra 1475-1481 var det i hænderne på Mogens Ebbesen Galt, hvis broder Anders havde været Timme Nielsen Rosenkrantz' forgænger. Da Mogens Ebbesen døde i 1481, efterfulgtes han af enken Dorothea Eriksdatter Rosenkrantz, der havde lenet indtil 1487, hvor Niels Eriksen Rosenkrantz overtog det. Mon ikke Thomas Galskyt har været knyttet til Koldinghus lens administration på Dorothea Eriksdatters tid? Desværre forekommer formularen »Den tid da NN etc« ikke andre steder i Bysbogen, så ad den vej lader den sig ikke gennemskue, men måske var Thomas Galskyt byfoged, og som sådan kan han have stået for udskrivningen af mænd til Norgestoget i 1486. Adelige byfogeder var ikke ganske ukendte i 1400-årene (4). Christian 1. havde i 1471 afgivet sin ret til at indsætte byfoged i Kolding til lensmand, borgmestre og rådmænd i fællesskab (5). Lensmanden har da haft mulighed for at gøre sin indflydelse gældende til fordel for en lavereættet standsfælle som f.eks. Thomas Galskyt.

Borgmester *Iver Sebbesen*, som står øverst på listen, er den eneste, hvis embede angives. Han optræder i Bysbogen allerede o. 1492, hvor han var skatmester sammen med Hans Jacobsen, og af en udateret og ret skadet liste over byens jord fra 1500-årenes første årti ses

det, at han bor i hjørnehuset ved broen, d.v.s. Sønderbro.

Hovedparten af de øvrige kan ligeledes genfindes i samtidige kilder. I de tilfælde, hvor der ikke henvises med note, er kilden Kolding bys bog.

Henrik Thomsen, der står som nr. 2, optræder i november 1509 som vidne i forbindelse med et stokkenævn, der fastslår, at kun borgere, der er bosiddende i Kolding, kan arve humlegårds og anden bysens jord inden for Koldings byfred, og det samme gør listens nr. 8, *Mikkel Iversen*, nr. 9, *Per Thomsen*, nr. 10, *Niels Jensen* og nr. 12, *Severin Madsen*. De er alle rådmænd. I forbindelse med dette stokkenævn opregnes desuden 18 danemænd, af hvilke ingen genfindes på harnisklisten. Otte af disse har tilnavne, der indicerer håndværk (6) – naturligt nok, for i denne sammenhæng betyder danemænd netop borgere, der ikke er købmænd. Rådmændene er derimod alle købmænd, og ingen af dem har håndværkertilnavne. På harnisklisten optræder kun fire med håndværkernavn, nemlig nr. 5, *Per Smed*, nr. 11, *Severin Sværdfejer*, nr. 13, *Per Bardskærer*, samt *Hans Guldsmid*, som står som nr. 24. Af disse var, som det vil ses, i hvert fald de to, trods tilnavnet, købmænd.

Blandt de øvrige kendes nr. 3, *Niels* eller *Nis Glambek*. Hans navn forekommer i toldlister fra Kolding i 1519, 1520 og 1521 (7). 8. januar 1521 nævner Bysbogen *Nis Glambek* blandt de ni, der modtager penge for »det kobber, som var på rådhuset«, d.v.s. en kobberskat udskrevet i anledning af Christian 2.s krig mod Gustav Vasa. Han får da langt det største beløb, nemlig 1 gylden og 1 skilling. De øvrige, af hvilke to også optræder på harnisklisten, modtager fra 1 til 12 mark. Disse er nr. 2, *Henrik Thomsen*, der får 2 mark, og sælgerlistens *Hans Johansen*, der i denne omgang skal have 5½ mark.

I 1524 var Nis Glambek kærner sammen med Hans Johansen. I juleugen aflagde de regnskab for borgmester Per Skodborg, og byen kom til at skyldte Nis Glambek 35 mark danske. Til gengæld skyldte han byen 18½ mark og 6 skilling, og det bemærkes, at han her ud af havde »fornøjet« borgmester Per Skodborg med 5 mark og 1 tønde øl til 24 skilling. Som én af byens rige købmænd havde han råd til at lægge pengene ud. Ud over at være købmand hørte Nis Glambek til den jyske lavadel, for hvem studehandel var den store indtægtskilde. Flere Glambek'er ejede jord i Koldinghus len. En gren af slægten ejede således en hovedgård i Starup sogn gennem 1400-årene og en del af 1500-årene. Fra 1529 hed ejeren Niels Clausen Glambek, og en Niels Glambek ejede i 1543 Strårup i Dalby sogn ved Kolding (8). I Brøndsted i Gauerslund sogn ejede en Niels Christiensen Glambek en herregård i 1543 (9). En af disse må være identisk med Koldingkøbmanden.

I forbindelse med et forbud mod forprang, der vedtages på Kolding Rådhus Helligkorsdag 1523, indskræpes det, at »ingen skal købe vester ud før end de kommer til Nis Glambeks hjørne«. Desværre er det ikke lykkedes entydigt at fastslå forløbet af Koldings vestlige indfaldsvej i middelalderen, og da der i forbudet omtales en østlig og en sydlig, men ingen nordlig indfaldsvej, kan Nis Glambeks gård ikke placeres præcist, idet den med lige stor sandsynlighed kan have ligget i Låsbykvarteret nord for Nikolaj kirke som syd for ved Vestergade/Torvegade.

Per Skodborg var tolder i Kolding o. 1510-1520 (10), og i senmiddelalderen var Kolding med sin placering på grænsen mellem kongeriget og hertugdømmet et af rigets vigtigste toldsteder. I 1524 var han, som det fremgår af det foregående afsnit, borgmester, og det var han også i 1526. Året efter aflægges regnskab for

»den dobbelte overskat« i Per Skodborgs stue, hvilket sikkert betyder, at han stadig var borgmester. Ikke længe efter må han være død, for på en liste over byens jorder ikke ældre end 1528 (11) optræder Kirsten Skodborgs, der næppe kan være andet end hans enke. Fremover vil der blive refereret til denne liste under betegnelsen »liste over byens jord fra o. 1530.«

At *Per Smed*, listens nr. 5, optræder med håndværker-navn, skal man ikke lade sig narre af. I 1501 nævnes han på en liste over folk, der tilsyneladende har udlånt sengeklæder til rådhuset. Af endnu en liste, vistnok fra 1506, over byens forter, fremgår det, at hans gård lå på sydsiden af Rendebanen. I 1519 var han skatmester sammen med Gregers Knudsen, listens nr. 16. Samme år lykkes det ham tilsyneladende som den eneste at slippe for at betale to års jordskyld, hvorfor fremgår ikke. I 1521 optræder han hele to gange på en liste over byens skyldnere, nemlig med 1 grot for sin købsvend og med to mark, der skulle betales i forskud for en eng i Teglgårdskær. Gæld af den art har man kun, når man hører til de ledende kredse. I 1526 gjorde Per Smed sammen med Thames Teglslager regnskab »på orlovs skat og rytterskat« – nu var det Frederik 1.s beredskab mod dem, der støttede den landflygtige Christian 2., der skulle betales. I 1528 omtales »den skrædder til Per Smed«, d.v.s. han rådede over en udlejningsbolig. Hvis Per Smed havde arbejdet som håndværker, var han aldrig blevet kærner, og han havde aldrig fået ansvaret for at opkræve skatter. Han var købmand, hvilket også fremgår af oplysningen om, at han var skyldig for sin købsvend. På en liste over byens jord, der er næsten samtidig med listen fra o. 1530 optræder en Per Jebsen Smed. Måske er det ham, og i så fald er det sidste gang, vi hører om ham.

Nis Iversens navn optræder i forbindelse med en sagesfaldsbøde i 1528, hvor hans købsvend lover byen »4

gylden i guld eller 12 mark for alle de sager byen havde med ham den tid han (d.v.s. købsvenden) sad greben«. Nis Iversen nævnes igen i 1534 i forbindelse med sagesfald. Tilsyneladende har han aldrig haft andre tillidsposter end ansvaret for byens harnisk, men købsvendens sagesfaldsbøde i 1528 er nok til at placere ham blandt købmændene.

Listens nr. 7, *Lydik Olsen*, må have været købmand som de andre. I 1519 modtog han to gange »byens penge«, af henholdsvis Mikkell Esbensen og Jens Kock, samt af Per Smed og Gregers Knudsen. Måske betyder det, at han da var borgmester. På en velbevaret liste over byens jord fra o. 1530 optræder han to gange, nemlig med »Lydikes bode 4 skilling« og »Lydikes 2 bode 3 skilling« – han har altså ejet nogle udlejnings-ejendomme.

Nr. 8, *Mikkell Iversen* var medlem af magistraten i 1498, hvor han sammen med Keld Olufsen »bar skat op og gjorde godt regnskab«, som det hedder. Hans navn optræder desuden på en liste over byens jord fra o. 1500.

Nr. 10, *Niels Jensen* gjorde sammen med Lave Iversen regnskab for byskatten i år 1500, og han var desuden stokketingsvidne som rådmand i 1509.

Nr. 12, *Severin Madsen*, optræder som garant for den holstenske købmand Emmeke van Dame 4. oktober 1509, hvor denne får lov at føre 160 stude over Kolding bro. Severin Madsen tager hermed ansvaret for, at de ikke sælges til Lübeckerne, som kong Hans lå i krig med (12). Det placerer ham blandt Koldings købmænd. I 1510 gør han regnskab for byens skat sammen med listens nr. 14, Ebbe Pyll. Her kaldes han rådmand.

Ebbe Pyll optræder igen under navnet Ebbe Palle i Bysbogen i 1516, hvor han har lejet savladet af byen. Et savlad er det samme som en savbuk, men det er

næppe tænkeligt, at byen har udlejet et hjælpemiddel, som enhver selv kunne fremstille ved hjælp af et par brædder. Der er snarere tale om en tømmerplads med savgrav, og sandsynligvis har han været tømmerhandler. I 1520 kaldes han Ebbe Palle. I forbindelse med forbudet mod forprang, der vedtoges på rådhuset i 1523, anføres det, at »sønder ud skal og ingen købe før end de kommer til Jeppe Pilles hjørne«. Jeppe Pille, der ikke forekommer andre steder i Bysbogen, er rimeligvis identisk med Ebbe Pyll, der da må have boet i Søndergade, tæt på Sønderbro. I 1528 var han død. Mikkelsdag lovede Niels Mortensen og Iver Pyll, der må have været Ebbes søn eller eventuelt broder, 60 mark for den toft, som byen havde arvet efter Ebbe Pyll, og som lå ved Teglgården. Ebbe Pyll er utvivlsomt identisk med Ebbe Tuesen, der er anført på harnisklisten fra 1519, men herom senere.

Nr. 13., *Per Bardskær*, nævnes en enkelt gang i Bysbogen omkring 1510, men arket er skadet og teksten og ét af de få ord, der kan læses, er »regnskab« og »boy« – by. Disse ord plejer at forekomme i forbindelse med byens årsregnskab, så han har sikkert i lighed med andre, der opkrævede byens penge, været medlem af magistraten og dermed købmand. Det er nok hans enke, Karine Bardskærs, der nævnes i listen over byens jord fra o. 1530.

Nr. 16, *Gregers Knudsen*, var som nævnt kærner sammen med Per Smed i 1519, og han må have haft evner for det, for han aflagde igen kærnerregnskaber i årene 1527, 1528 og 1530. I 1528 indkasserede han på byens vegne bøder for brud på byfreden. I 1554 hedder kærneren også Gregers Knudsen, og hvis der er tale om den samme mand, må han være blevet gammel, for han må have haft borgerskab, da han stod for byens harnisk i 1509.

Ifølge Bysbogen skyldte nr. 21, *Per Knøffs* (andre

steder kaldes familien Knews) byen knap 4 mark i 1506. Det fremgår ikke direkte, at han har opkrævet byens penge, men oplysningen kommer i en sammenhæng, der gør det sandsynligt, hvorfor han antageligt har været skatmester og magistratsmedlem.

Om *Hans Guldsmid*, nr. 24, ved vi, at han optræder på listen over byens jord fra o. 1500. Desuden er der i 1501 en sag angående et pantsat hus, han bor i, og som tilhører en umyndig dreng. Borgmester og råd optræder som drengens værge. Sagen, der er temmelig uigennemskuelig, ender med, at Hans Guldsmids husleje sættes til 24 skilling. Sagen belyser iøvrigt ikke Hans Guldsmids sociale position, og da han ikke på noget tidspunkt er skatmester eller kæmner, kan det ikke afgøres, om han var medlem af magistraten.

Jes Roby, der står som nr. 17 på listen, kendes ikke andre steder fra.

Blandt listens ialt 26 navne har således de 18 kunnet genfindes i anden sammenhæng, og det har med Hans Guldsmid og Per Bardskær som mulige undtagelser været muligt at knytte dem til købmændsstanden – andre kunne ikke blive borgmestre, rådmænd og kæmnere. *Søren Sværdfejer* optræder utvivlsomt på listen, fordi han på grund af sit fag var ekspert på området, hvilket vil fremgå af det følgende.

Personerne på listen er opført efter rang – først borgmester og rådmænd, så storkøbmændene. Først langt nede på listen kommer folk, der ikke lader sig genfinde i andre kilder. De mænd, der stod for byens harnisk i 1509, har for hovedpartens vedkommende repræsenteret byens ledende kredse, købmændene, og en del har været direkte involveret i byens styre – eller var selvskrevne til at blive det med tiden. Det har med andre ord været prestigebærende at stå for byens harnisk. I det omfang, håndværkere var involveret, var de det »på fagets vegne«. Det gælder tydeligvis sværdfejeren,

men også guldsmeden kan have haft opgaver, f.eks. med gravering på udstyret.

På listen optræder ud over Nikolaj Kirkes værger to navngivne personer, der sælger supplerende harnisk til byen. Begge var købmænd, og begge gjorde sig gældende i bystyret.

Hans Jacobsen oppebar skat på byens vegne i 1492 og igen i begyndelsen af 1500-årene. Han var borgmester i årene 1511-1514, og måske både før og efter den tid. I 1514 giver han tilladelse til, at svigerforældrene, Jes og Mette Ude, testamenterer deres gård ved rådhuset til Hellig Trefoldigheds alter i Nikolaj Kirke (13). I 1516 gav han Helligkorsalteret 24 mark.

Hans Johansen ejede en gård »norden ud i byen«. Han var skatmester i 1524 og dermed medlem af magistraten.

At stå for byens harnisk betød imidlertid ikke, at man selv skulle optræde i den. Det, man påtog sig, var at sørge for, at den var til stede og intakt, når den skulle bruges. De, der skulle bære den i kamp, blev hyret til det, som det fremgår af en anden indførelse i Bysbogen. Den er ikke dateret, men befinder sig imellem indførelser fra 1506 og 1507. Den lyder således:

»Hans Scaffue har lejet Nis Christiernssen og har lovet for byens penge for byens harnisk og for han skal gøre kongens tjeneste fuld.

Anders Øwæscher har lejet Encloff Fedderssen og lover for byens penge for byens harnisk og for han skal gøre kongens tjeneste fuld.

Anders Nylssen har lejet Nis Hanssen og lover for byens penge for byens harnisk og for han skal gøre kongens tjeneste fuld.

Jes Kymæ har lejet Anders Hanssen og har for byens penge for byens harnisk og for han skal gøre kongens tjeneste.

Henrick Bagæ har lejet Gregers Morthenssen og lovet alle artikler ... (resten mangler)

Anders Tymmermand har lovet for Søren Jensen alle artikler som foreskrevet.«

Kort før denne indførelse står der:

»Item Jes Kymers mand 1 kræft

Item Hans Skovs mand 1 kræft

Item Anders Tømmermands man 1 pe ... ther« (panser?)

I indførelsen, der følger denne, modtager Mikkel Sværdfejer 2 mark af Jens Perssen på byens vegne. Beløbet er dog, som det vil fremgå, næppe tilstrækkeligt til at betale for to kræfter og et panser (?). Det har snarere dækket eftersyn og reparationer.

Af de 12 mænd, der nævnes i denne omgang, er kun den ene, Anders Overskærer, kendt i anden sammenhæng, idet han er en af de dannemænd, der vidner på det tidligere omtalte stokkenævn i november 1509. Han hører dermed klart til blandt byens håndværkere, d.v.s. han stod uden for den kreds, der styrede byen, men var tilstrækkelig anset til at kunne bruges som vidne. Tre af de øvrige fem, der lejer karle til soldatertjeneste, kan i kraft af deres navne placeres blandt håndværkerne. Bageren og tømmeren er indlysende. Kymeren eller kimeren har været bødker. De seks borgere, der på byens vegne lejede mænd, der skulle stille som soldater, må have handlet på magistratens vegne, og altså have udgjort en art »underudvalg«, hvis opgave det var at udruste seks mand med en begrænset del af byens harnisk.

De seks karle har givetvis hørt til i samfundslag, der kun kan tænkes at optræde i Bysbogen på en sagesfaldsliste – det var en kendt sag, at byerne ofte søgte at skille sig af med uønskede uromagere ved at hverve dem til soldatertjeneste. Men ret skal være ret: Vi ved ikke noget ufordelagtigt om disse seks.

Om deres udstyr får vi kun at vide, at to af dem får udleveret kræfter, mens én måske får et panser. At der i denne omgang kun skal stilles seks mand tyder på, at der ikke var krigstilstand, men at udskrivningen gjaldt flådens almindelige sommertogt.

Harnisklisten af 1509 tager imidlertid sigte på udrustning af mænd til aktiv krigstjeneste, og det er derfor lykkeligt, at man netop ved den lejlighed har valgt at opregne alt, hvad byen rådede over af våben og harnisk. Herved får vi en enestående mulighed for at se, hvordan senmiddelalderens udskrevne mandskab var udstyret, og i det følgende skal Kolding bys harnisk derfor gennemgås stykke for stykke. Der skal foretages en beregning af, hvor mange mand byen udrustede, og endelig skal det forsøges at vurdere dette mandskabs anvendelighed i kamp, bedømt ud fra det udstyr, byen havde forsynet dem med.

4. *Harnisklistens våben*

Der optræder iøjnefaldende få våben på listen. I alt er der 11, hvortil kommer 4 armbrøster, der forekommer i en anden, samtidig indførelse.

Talrigest er *korden*, som findes i 6 eksemplarer. Den ene udmærker sig ved at have »stålruf«. En kord eller »kortværje«, som den hedder i Kalkars ordbog til det ældre danske sprog, er et enægget sidevåben, ikke at forveksle med senere tiders stikvåben af næsten samme navn. Betegnelsen optræder i danske kilder tilbage til ca. 1450. Fra en lidt senere tid har vi ordet »kortlask«, der ligeledes er et enægget sidevåben, en huggert (14). Ordet »ruf« skal ses i sammenhæng med »rufdegen«, der ligesom korden betegner et enægget, let krummet sidevåben. Siden den fremhæves, må korden med stål-ruf have været af bedre kvalitet end de øvrige, og den befinder sig da også i borgmesterens varetægt.

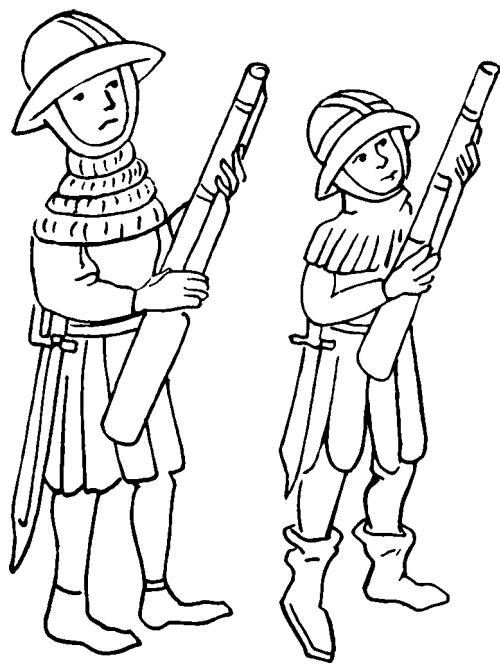

Fig. 1. To bøsseskytter, tysk manuskript ca. 1430-1440. De bærer jernhat og krave, samt, som sidevåben, kord. Efter Askgaard 1971.

I det omfang, korden forekommer i kilderne, fremgår det, at der er tale om en våbentype, der benyttedes til bevæbning af det menige mandskab (15). Det sidevåben, som Pieter Breughel d.æ.'s bønder ses med, er en kord, og bøsseskytten på fig. 1 bærer en kord ved siden. I senmiddelalderen er det stadig sværdet, der kendetegner adelsmanden, og når korden forekommer, er den et »bondevåben«. Et lille århundrede senere kan vi imidlertid også møde den i fornemmere udgaver, som når der i listen over Sigfried von Qualens våben på HERNINGSHOLM forekommer to sølv-kordlasker, d.v.s. korder med sølvbeslag på fæste og skede (jfr. note 11).

På listen er anført to *slagsværd*. I betragtning af, at det ikke var ryttere, man udstyrede, må der være tale om et par af de lange landsknægtesværd.

Sværdspydet, der forekommer i ét eksemplar, er ikke noget almindelig kendt våben, men navnet er en uhyre præcis beskrivelse af, hvad det drejer sig om, idet der er tale om en lang stage, der er forsynet med en sværdlignende spids. Af Paul von Dolnsteins tegninger fra Älvsborgs belejring i 1502 fremgår det, at sværdspydet var et bondevåben, der modsvarede landsknægtenes piker. (fig. 2 og 3).

Af *poløkser* er der ligeledes kun én. Poløksen er et kort stagevåben med økseblad og stødspids. Hagen kan enten være spids, kroget eller hammerformet. Fra skaft-hullet går der skinner ned langs stagens sider, så den ikke hugges over i nærkamp. Med sin korte stage er poløksen et udpræget nærkampsvåben, som det også fremgår af fig. 2, hvor landsknægten støder en poløkse mod den sværdspydbevæbnede svenske bonde.

Endelig omfatter våbenudstyret en *hellebard*. Hellebarden har en længere stage end poløksen, men minder ellers om den. Hovedet kan have mange forskellige udformninger, idet brugeren både skal kunne hugge, hale til sig og stikke med den. På fig. 3 ses hellebarder både på bøndernes og på landsknægtenes side.

Der er overhovedet ingen skydevåben på lager, men tilsyneladende har der været krav om nogle, for i Bysbogen er det noteret, at »Jepp Werchmester har 4 arbejder at gøre til«, d.v.s. Jeppe Værkmester (armbrøstmager) (16) har skullet fremstille eller klargøre 4 *armbrøster*.

5. Harnisklistens dækvåben

Af dækvåben findes der 37 dele, og der indkøbes endnu 10. Alle 47 stykker er overkropspanser til dækning af hoved, ryg, bryst og arme.

Fig. 2. Elvsborgs belejring 1502, tegnet af Paul von Dolnstein, der deltog som tysk landsknægt på dansk side. Til venstre ses en svensk bondesoldat, kendetegnet på de lange bukser. Han er udstyret med brystpanser og jernhat. Ved bæltet hænger en feltflaske, sikkert med brændevin, og på ryggen bærer han en køjesæk. Ved venstre side har han et slagsværd, og i højre hånd bærer han et sværdspyd. Det meget lange slagsværd må i høj grad have virket hæmmende på bevægelsesfriheden, når han samtidig skulle føre sværdspydet. Paul von Dolnstein havde ikke megen respekt for de udskrevne svenske styrker, og måske har han med tegningen villet vise, at de ikke engang kunne finde ud af at bevæbne sig fornuftigt. Til højre ses landsknægten iført et brystpanser, der sandsynligvis er en kræft. På venstre arm ses en armskinne, og han bærer hjelm. Iøvrigt er han iklædt sidste mode med tætsluttende hoser med skamkapsel og komulesko. Poløksen fører han i et lidet ridderligt stød mod svenskerens ældre dele. Efter Dihle 1930.

Man har 7 *hjelme*, og der købes en til supplement. De 6 og den nye, der købes, kaldes *hatte*. Den syvende, der var i borgmesterens varetægt, var en *pikkelhue*. Kalkars ordbog forklarer »pikkelhue« som en rund, glat hjelm, der også kan kaldes en *bækkenhue* (man bedes glemme alt om prøjserhjelme med spids på issen). Da den befandt sig hos borgmesteren, som må formodes at have haft det bedste udstyr i sin varetægt – han havde i hvert fald det meste – har den nok været regnet for bedre end de *hatte* – jernhatte, som de øvrige lå inde

med. Jernhatte i forskellig udformning kendes gennem det meste af middelalderen. Disse har nok lignet de hjelme, armbrøstskytterne i de to forreste svenske linier på fig. 3 bærer, mens landsknægtenes hjelm måske snarere er en *pikkelhue*. Igen er der typer, der er svære at genfinde i de fyrstelige rustningssamlinger, og dermed også i publikationerne.

Der er 4 *kraver*. Billeder fra tiden viser mange ringbrynjekraver, og det er sikkert sådan nogle, Kolding har ejet.

Hos borgmesteren lå der et helt overkropspanser, idet han havde »en *bryst med ryg*«. Blandt det, der indkøbtes, var også en *hel ryg*, hvilket måske skal forstås som et rygstykke, der også dækkede lænden eller evt. skulderbladene.

Af hele overkropspanser fandtes desuden en »*kry og bolst*«. Det er ikke lykkedes mig at finde ordet »*kry*« andre steder, men mon ikke det har noget med kyrads at gøre? Et kyrads var oprindeligt et overkropspanser af læder (på fransk »*cuir*«), og det udtaltes tidligere med tryk på første stavelse. »*Bolst*« er det samme som »*bolstret*« eller »*polstret*«. Det, der lå hos Jes Roby, var efter al sandsynlighed et *polstret* kyrads. Sådanne ses jævnligt på billeder fra samtiden, især når man ønskede at vise brutale soldatertyper, som de f.eks. ses på fremstillinger af barnemordet i Betlehem, Kristus i Getsemane eller korsfæstelsen (17).

I alt råder man over 9 *halve rygge*, og der købes endnu 3. Hvad betegnelsen dækker er ikke klart, men man kan gætte på et pladepanser, der beskytter ryggen over bæltet og lader nakke og skuldre ubeskyttede.

Den harniskdel, der er flest af, er *kræften*, som er repræsenteret med 16 stykker, hvortil kommer to, der købes. Karakteren af dette stykke har været omstridt, men i artiklen »Medeltidens Folkvæpen« fra 1941 argumenterer den måske største kender af middelalderli-

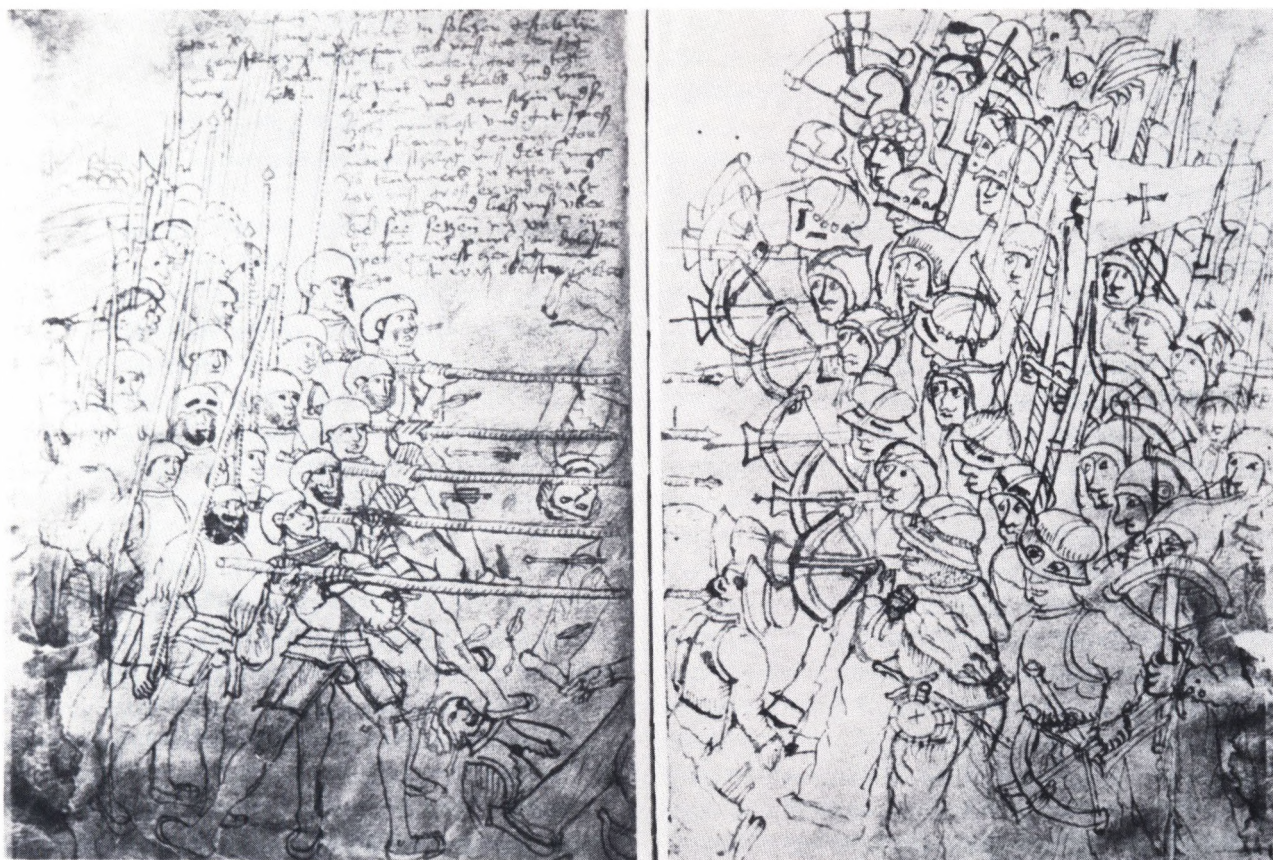

Fig. 3. Elvsborgs belejring 1502, tegnet af Paul von Dolnstein. Tyske landsknægte (tv) i kamp mod svenske bondsoldater. Landsknægtene er her udstyret med brystpansre med påhængte hostestykker og lårtasker. På hovedet bærer de bækkenhuer (pakkenelliker). Forreste række går på med piker, og bag dem står endnu to rækker pikenerer klar. Efter dem følger en række, der bærer poløkser. Svenskerne, der allerede falder som fluer for pikenerernes angreb, har sendt armbrøstskytterne i front, hvilket er en meget usmidig opstilling, der medfører, at de efter at have affyret et skud må løbe ned bagved for at gøre buerne klar igen. De er dermed, både når de er fremme for at skyde, og når de bevæger sig bagud gennem rækkerne, i vejen for de stagevåbenbevæbnede fodfolk. Bag dem venter rækker af soldater med sværdspyd, og desuden ses enkelte hellebarder. De bærer jernhatte af forskellige typer samt kræft og rygstykke. Hellebarderne er tydeligt af ældre type, og Paul von Dolnstein har utvivlsomt anset de svenske bondsoldaters udstyr og kampform for at være håbløst forældet. Efter Dihle 1930.

ge våben og dækvåben i Norden Bengt Thordeman for, at der er tale om en sammensat brystplade af »gotisk type« (18). Koldinglisten synes at give en overbevisen-

de bekræftelse herpå, for hvis ikke en kræft var et brystpanser, ville det mandskab, Kolding skulle udstyre, med undtagelse af to personer (ham, der fik borg-

mesterens bryst og ryg, og ham, der fik Jes Robys »kry og bolst«) møde med ubeskyttet bryst, og det har man lov at regne for utænkeligt. Mon ikke den brystplade, landsknægten på fig. 2 er iført, er en kræft?

Endelig ejede Kolding i 1509 ialt 7 *armskinner*, som blev suppleret med 3 nyanskaffede. Bedømt ud fra listen ser det ikke ud til, at armskinner optrådte som par, idet der i ingen tilfælde findes mere end én hos de mænd, der opbevarede udstyret. Sandsynligvis har man kun haft armskinne på venstre arm, den, man dækkede sig med, og som benyttedes sekundært ved våbenføringen. Det må antages, at det er den bevæbnede del af mandskabet, der er blevet udstyret med armskinner. Det samlede antal, ti, svarer til antallet af nærkampvåben, når man undtager de to korder, som borgmesteren og magistratsmedlemmet bar. De har næppe skullet i nærkamp, og deres sidevåben har været et værdighedstegn og ikke et kampvåben.

Ud fra listen over indkøbte harniskdele er det muligt at danne sig et indtryk af *priserne*. Det fremgår således, at man kunne få en armskinne for 20 skilling, mens en hat kostede 3 mark. Hvis priserne på samme harniskdel har været ens, kan vi regne os frem til, at ½ ryg må have kostet 1 mark. Det betyder, at en kræft har kostet 5 mark og således været langt det dyreste stykke. Endnu en prisoplysning findes i en ufuldstændig og udateret indførelse fra 1500-årenes første årti, hvori der op gives, at et panser kostede 6 mark. Det kan, hvis man skal konkludere ud fra ovenstående, have omfattet en kræft og ½ ryg.

De harniskdele, Kolding rådede over i 1509, var ikke nye, så de blev sendt til eftersyn hos sværdfege ren. Bysbogen siger:

»Dette er byens harnisk, som Søren Sværdfege har og skal skure på:
6 hatte og en pikkelhue

15 kræfter, 9 nye og 6 gamle
10 halve rygge og 6 armskinner
4 kraver«.

Tallene passer ikke helt, men næsten. Måske har enkelte stykker været i så god stand, at de ikke behøvede at blive pudset op.

Umiddelbart herefter følger endnu en indførelse, der fortæller om fremskaffelse af harnisk:

»Item et af disse 15 kræfter som er indskrevet i Søren Sværdfege's tal det lejede vi (i) Binderup, og et rygstykke der havde Jesper Reff lovet os for at vi skulle få det så godt igen eller 6 mark penge. Item lejede jeg Morten Knutssen en kræft og ½ ryg der har Nis Skack og Søren Madsen lovet for at det skal komme så godt igen eller 6 mark penge. Item og lejede vi Niels Eriksen 4 ny kræfter og 4 halve (rygge?)«

Ialt lejedes 6 overkrops panser, nemlig 6 kræfter, 5 halve rygge og et rygstykke. »Forsikringssummen« på 6 mark er den samme for en kræft og et rygstykke og en kræft og en halv ryg, så rygstykket har næppe været væsentligt anderledes.

De 15 kræfter, der nævnes som indskrevet hos Søren Sværdfege, tyder på, at der er tale om den samme beholdning som den, vi kender fra 1509-listen, og måske er der tale om yderligere suppler ing af 1509-udstyret. Meget ældre kan indførelsen ikke være, for o. 1501 optræder en Sty (Stig) Sværdfege på den ældste bevarede liste over byens jord. Han nævnes igen i 1506, og det er næppe sandsynligt, at der har været mere end én sværdfege ad gangen i en by af Koldings størrelse. Blandt de nævnte personer kan de to knyttes til magistraten. Nis Skak er skatmester i 1493 og igen i 1514, og han er desuden nævnt i Bysbogen i andre sammenhænge, der viser, at han hørte til blandt byens ledende kredse. Søren Madsen var rådmand og skatmester i 1510. Jesper Ræv, Morten Knudsen og Niels Eriksen,

som vi ikke kender andre steder fra, udlejer harnisk til byen, der er repræsenteret ved de to magistratsmedlemmer.

Hvis vi forudsætter, at de lejede stykker også skulle bruges i 1509, kunne man, hvis man går ud fra, at alle skulle forsynes med den harniskdel, der var flest af, udruste 24 mand, + de to, der skulle have borgmesterens bryst og ryg og Jes Robys »kry og bolst«. 20 mand kunne dertil få et rygpanser, mens 4 måtte nøjes med en krave. Måske var det armbrøstskytterne, der jo ikke skulle i nærkamp, men som nok kunne bruge et brystpanser, hvis de selv skulle blive beskydt.

Hjelmssituationen synes katastrofal, men der er ikke noget, der tyder på, at man anskaffede flere end de 8, man i forvejen rådede over. Hjelmene må, som armsskinnerne, have fulgt nærkampvåbnene.

6. Koldings væbnede mænd

De 24 mand svarer til, hvad Kolding tidligere havde måttet stille, og hertil kom borgmesteren og et magistratsmedlem, der var med som garant for de 24. Mon man gætter meget galt, hvis man antager, at borgmesteren er mødt op i bryst og ryg og pikkelhue, mens rådmanden har været iført hel ryg og kræft? »Kry og bolst« står langt nede på listen, og det varetages af en ellers ukendt person, så det har næppe været særligt estimeret.

Imponerende udstyret kan man ikke sige, de har været. Kun 8 kunne få hjelme på, og hvis man går ud fra, at der var én armsskinne pr. mand, var der kun til ti. Tolv – halvdelen – kunne få et blankvåben, 4 et skydevåben. Helt så galt, som det kunne lyde, er det imidlertid ikke. Det, Kolding skulle stille, var ikke kampklare fodfolk, men mandskab til flåden, marine-re, som vi ville kalde dem idag. Det var folk, der primært skulle gå til hånd ved kanonerne, og hertil var

panseringen velegnet. Den var ikke for tung, men den gav alligevel overkroppen en vis beskyttelse mod sprængstykker og træsplinter. Korden var et velegnet sidevåben, der kunne gøre gavn ved entring af et fjendtligt skib, og det samme gjaldt poløksen. Hellebarden og sværdspydet var derimod udprægede fodfolksvåben, og slagsværdene var sandsynligvis landsknægtesværd beregnet til brug mod angribende ryttere. Armbrøsterne kunne derimod gøre nytte både til lands og til søs.

Koldings mandskab har således været udstyret til lidt af hvert, med eftertryk på lidt, men det var heller ikke dem og deres medbrødre fra de øvrige købstæder, der skulle gøre udslaget på slagmarken. Den egentlige kampstyrke bestod af hyrede tyske landsknægte, professionelle folk, der stillede med deres eget udstyr, og som ringeagtede folk som dem, Kolding stillede.

Ingen af de øvrige indførelser, der berører byens beredskab, er så detaljerede som de ovenfor citerede, men det er alligevel valgt at citere fra dem, idet de på anden vis kaster lys over købstædernes pligt til at bidrage til krigsførelsen, og i et enkelt tilfælde også til bystyrets holdning dertil. Under årstallet 1516 findes følgende indførelse:

»Item Ebbe Iwerssen gjorde en karl for sig og stod for byens harnisk. Chresten Perssen gjorde en karl for sig og stod for byens harnisk. Per Simenssen gjorde en karl for sig og stod for byens harnisk. Pael Joenssen gjorde en karl for sig og stod for byens harnisk Den tid min Herres bryllup var«.

Indførelsen fortæller, at fire mænd hver hyrede en karl, der skulle udstyres krigsmæssigt og deltage i det tog til Nederlandene, der skulle hente Isabella af Habsburg, Christian 2.s unge hustru, der i Danmark fik navnet Elisabeth. Det var en festlig lejlighed, hvor riget skulle repræsenteres på bedste måde. Da skulle

man ikke stille 24 krigere, men i stedet kun 4 karle, der så har kunnet udstyres tilsvarende flot. Sammen med folk fra de øvrige købstæder skulle de vise, hvad Danmark og Norge formåede. Desværre er der ingen nærmere detaljer, men i forbindelse med Christian 4.s kroning i 1596 ser vi, hvordan Kolding udstyrede ti karle til den slags lejligheder. Da ejede byen ikke mere harnisk, så de var iført en dragt i de oldenborgske farver, pyntet med fryndser, silke og fjer.

6. *Harnisklister og landspolitik*

I 1519 betalte byen »pyedstz skat«, d.v.s. kanonskat, og askeonsdag 1520 oplæstes »vor nådige herres brev på noget brød at bage og nogen øl at brygge« – utvivlsomt fetalje til flådens behov. Samme år og de to følgende førte man igen lister over de mænd, der stod for byens harnisk. Disse lister afspejler helt utilsigtet den politiske uro, Christian 2.s og Sigbrit Willums' politik medførte. Indførelserne lyser således:

»Anno Domini 1519 den tid vi udgjorde de rejsende til hest da var tilsagt disse efterskrevne mænd at stå for byens harnisk:

Item Løydyk Olssen
Item Nis Glambek
Item Per Skodborg
Item Henrik Køy (?)hauer,
Item Andhers Iwerssen
Item Boo Smedt
Item Matis Roff
Item Nis Hanssen
Item Ebbe Twssen
Item Andhers Perssen

Item bliver der noget borte af byens harnisk da skal disse koste dem lige meget alle sammen«.

Året efter hedder det blot: »Disse efterskrevne skal stå for byens harnisk«, hvorefter følger en gentagelse af

listen for 1519, med undtagelse af, at den næstsidste, Ebbe Tuesen, kaldes Ebbe Pile, d.v.s. han er identisk med vor gamle ven Ebbe Pyll/Palle/Pille fra 1509-listen, og han er ikke den eneste. Lydik Olsen, 1509-listens nr. 8, er nu placeret øverst, d.v.s. han er den mest betydningsfulde. Den adelige Nis Glambek nævnes først på andenpladsen. Samme år afregnede byens kæmnere og skatmestre byskatten og den ovennævnte kanonskat med ham, hvilket sandsynligvis betyder, at han var borgmester. Som tidligere nævnt krævedes, at en borgmester og en rådmand fulgte det udskrevne mandskab, og intet var da mere naturligt end at overlade ansvaret for udstyret til den borgmester, der selv skulle afsted. Nis Glambek og Per Skodborg var to af byens førende købmænd og rådmænd. Per Skodborg blev senere borgmester. Fire ud af ti er således gamle kendinge, hvilket tyder på kontinuitet og dermed stabilitet i byens styre. Så følger 1521:

»Anno Domini 1521 disse efterskrevne skal stå for byens harnisk:

Primo Kortt Gultsmed
Item Diderich Maler
Item Nis Iffuerssen
Item Las Raffn
Item Nis Verkmester
Item Thames Nielssen
Item Nis Fynbaa
Item Augustinus Sadelmager
Item Niels Schredder
Item Jørgen Groffsmed
Item Jes Christiernssen
Item Niels Bagger
Item Jens Offuersker
Item Jens Bertiilsen«.

Der er tale om et totalt brud. Ingen af de 14 nye har gjort sig gældende på noget tidspunkt. Jørgen Grov-

smed er den eneste, der optræder i Bysbogen andre steder end på listen over byens jorder, idet han samme år noteres for en gæld til byen på 24 skilling. At nogen af dem skulle være magistratsmedlemmer, er der ingen tegn på. Borgere var de naturligvis alle, d.v.s. de havde løst borgerskab som købmænd eller håndværksmestre, og nogle af dem er da også nævnt på listerne over byens jord fra o. 1530 og o. 1535. Kun tre optræder i Bysbogen som medlemmer af bystyret, og det er i alle tilfælde efter 1521. Den ene er Nis Verkmaster, der er skatmester i 1525 og kæmner i 1536 og 1537. De to andre er Diderik Maler og Lars Ravn, der er skatmestre i 1522. Lars Ravn er desuden kæmner i 1531.

Hvor kun én på 1519-1520-listerne bar håndværker-navn, er det her mere end halvdelen. Kurt Guldsmid, der har den første og traditionelt fineste plads på listen, hører vi kun om en enkelt gang senere, i 1537, hvor han har appelleret en bytingssag til landstinget i Viborg (19). Han var næppe på noget tidspunkt så meget som i nærheden af en borgmesterpost.

Om et skift i de lokale magtforhold er der ikke tale, idet de samme personer optræder som skatmestre o.lign. i Bysbogen både før og efter 1521. 1521-listen kan derfor ses i et større perspektiv. I 1520 havde Christian 2. genvundet Sverige. 4. november var han blevet kronet i Stockholm, men fire dage senere afløstes festlighederne af det stockholmske blodbad. I den følgende tid henrettedes ledende borgere i de svenske byer. Et oprør under Gustav Vasas ledelse førte til, at danskerne i løbet af de næste par år endeligt blev fordrevet fra Sverige.

Det har næppe anfægtet Koldings bystyre, at svenske adelsmænd fik hovederne hugget af. Den version af begivenheden, de må antages at have fået, må have gjort det klart, at der var tale om kættere, der fik en retfærdig straf. Henrettelse af borgmestre og magi-

stratsmedlemmer har været mere foruroligende, men også her har reaktionen været afhængig af, hvordan sagen blev udlagt i Danmark, og på Koldinghus sad Oluf Nielsen Rosenkrantz, kongens loyale lensmand indtil borgen i 1523 allerede var faldet i hænderne på Frederik 1. og Johan Rantzau.

Det, som 1521-listen markerer et oprør mod, må være Kristian 2.s indenrigspolitik. Fra 1518 udmøntedes underlødige klippinge, og året efter kom danskøl-accisen. Tidligere havde man kun kendt til afgift på tysk øl, hvilket havde stillet det ringere danske øl i en konkurrencemæssigt bedre position. Købmændene har følt sig hårdt ramt, og dertil kom planerne om en reformering af bystyret, der bl.a. ville indebære, at magistraten skulle udskiftes hvert år. Byfogeden, der tidligere var udnævnt efter rådets indstilling, skulle erstattes af en såkaldt skultus, der udpegedes af kongen og stod over borgmestre og råd. Kongen tiltog sig desuden rettigheder over ubebygget jord, og der indførtes regler for nybyggeri. Reformerne udarbejdedes i løbet af 1521. De blev aldrig gennemført i praksis, men der må have været rygter i omløb om indholdet.

Nogle har villet se reformerne som en styrkelse af byerne, men for mig at se er harnisklisten af 1521 et klart signal om, at Koldings ledende borgere har fået nok. Nu vil de ikke lege med mere. De nødvendige løbende forretninger såsom skatteopkrævning fandt sted som sædvanligt, oprør gjorde man naturligvis ikke, men man fralagde sig ansvaret for at udruste soldater til en utilregnelig konge, der lod en hollandsk kone af ukendt herkomst råde og regere med land og rige, og som ville vende op og ned på hele den gamle orden. I stedet udnævnte man et underudvalg til at tage sig af sagen. Det var en mulighed, bystyret havde, men i Kolding havde det hidtil været praksis, at det var magistraten selv, der, anført af den ene af de to

borgmestre, stod for byens harnisk. Nu var alle skiftet ud, og hvis der overhovedet var magistratsmedlemmer med, har det været folk, der aldrig tidligere havde været pålagt tillidshverv. Måske fik de, der påtog sig dette ombud, stillet en belønning i form af bedre poster i udsigt? Hvordan den totale udskiftning på harnisklisten end skal tolkes, så gjorde bystyret sin pligt. De anerkendte kongens ret til at udskrive soldater af byen, men ved selv at fralægge sig ansvaret, fralagde de sig også ansvaret for, hvad disse soldater eventuelt måtte blive brugt til (20). Kontrasten til selvbevidstheden i 1498 – »rytterskat ... som vore båds mænd finge, som var med at vinde Sverige« – er slående.

7. Rytterskat, orlogsskat og båds mænds kostpenge

Harnisklisten af 1521 er den sidste. Det udskrevne mandskab havde længe kun været et supplement til de professionelle lejetropper, og herefter udskrev man kun undtagelsesvis folk af købstæderne. I stedet opkrævedes ekstraskatter, der så benyttedes til at købe soldater for. Byskriveren sørgede for, at både skatter og udskrivninger førtes til protokols, som det vil fremgå af det følgende.

Christian 2. var blevet fordrevet i 1523, men han forblev en trussel mod rigets fred og sikkerhed. I 1526 udskrev Frederik 1. som nævnt en »orlogsskat og rytterskat«, og i 1527 igen en rytterskat eller udbudsskat samt en skat til dækning af udgifter »til kongens tæring og rytterhold«. Igen i 1529 måtte der udredes en rytterskat.

Grevens Fejde 1534-1536 markerer sig ikke i Bysbogen. Skat betaltes og afregnedes som sædvanligt, og der opkrævedes tilsyneladende ingen ekstraskatter. Da Christian 3.s sejr var sikker, måtte Mogens Bille afgive lenet til Kaj Rantzau, der var ældre og eneste overle-

vende bror til sejrherren Johan Rantzau. Den eneste ekstraskat, der på Christian 3.s tid tangerer krigsførelse er »den skibsskat, som kom til Ribe« i 1558, der må vedrøre flåden.

Ikke så snart var Christian 3. død på Koldinghus nytårsdag 1559, før sønnen Frederik 2. begyndte at tumle med krigsplaner. Samme år undertvang han Ditmarskerne, som kong Hans forgæves havde søgt at gøre skatskyldige i 1500, og samme år udskrev han en orlogsskat af købstæderne. »Den store skibsskat«, der måtte udredes i 1562, var til flådens opbygning.

I 1564 indledte han *Syvårskrigen* mod Sverige, og det blev en dyr historie for Kolding. Allerede samme år opkrævedes »madskat for det udbuds folk«, og desuden lånte kongen 1200 lod sølv, der blev udgivet til tæring og penge. Året efter måtte borgerne udrede en klippingskat på 700 mark danske – i krigstider forringedes mønten uvægerligt, og enkedronning Dorotheas protester prellede ganske af på sønnen. Regnskabet nævner desuden, at borgmester Christiern Jude aflagde regnskab for det, han havde oppebåret og udgivet til »det krigsfolk her blev udgjort 1564 her udaf byen med ham«. Den ene borgmester måtte altså stadig stille som garant for det udskrevne mandskab. Samme år nævnes »det krigsfolk Rasmus Styrmand var høvedsmand for« og »de ti båds mænd, der kom af byen«, og borgerne måtte »brygge og bage til K: Mats. behov den tid det blev opskibet igen«. Året efter måtte der igen brygges og bages til skibenes fetalje, og der blev udskrevet endnu en klippingskat.

I 1556 betalte byen klippingskat til »vore krigsfolk«, og året efter afregnedes endeligt for »de 33 krigsmænd, som blev udgjort af byen i fjor 1566«. Det år havde man desuden på kongens befaling måttet sende 4 læster øl og 2 tønder til København. I 1566 må man levere en klippingsskat på 1000 daler i København, og

året efter opkræves en kobberskat. For at sikre en professionel vurdering af det indsamlede metal er de to skatmestre til lejligheden suppleret med to bisiddere, hhv. Niels Grydestøber og Poul Kedelsmed. Samme år afregnes for »de sidste (seneste) krigsfolk, der blev udgjort af byen, som var hageskytter«. De nævnes andetsteds som »de 40 hageskytter, der blev udgjort af Kolding by 1567«. »De 40 borgere som hr. Jørgen Lykke tog der ud«, måtte sandsynligvis påtage sig at være garant for de 40 bøsseskytters underhold. Ved samme lejlighed havde han på byens regning indkøbt fetalje i form af øl, brød, smør, flæsk og eddike. Rigsråd Jørgen Lykke indtog en central position både under Christian 3. og Frederik 2., og under Syvårskrigen var han i flere omgange proviantmester og skatteopkræver i Jylland. Det er i den egenskab, han mellem påske og pinse i 1567 aflagde sit utvivlsomt lidet velkomne besøg i Kolding. Samme år forsøger man sig tilsyneladende med lidt spekulation i krigskonjunkturerne, idet man opkøber 207 tønder havre, som man derefter sælger i Halmstad.

I 1568-69 er der stadig udgifter til underhold af de 10 bådsmand fra 1564, og oveni er kommet en trommeslager og 2 tømmermænd, byen på det seneste havde måttet stille. I 1568 opkrævedes der desuden en såkaldt 800-dalerssskat til dækning af krigsomkostningerne. Så sent som tre år senere udredes der 5 daler til en bøsseskytte af disse penge. I 1569 betales der stadig for de 40 bøsseskytter, der nu kaldes landsknægte, samt de 10 bådsmand fra 1564 – 1 mark af hver skatte-mark »til deres løn, klædning og tæring«. Desuden betales 7½ daler »til de 8 bøsseskytter, der kom bort«.

Samme år sendtes Anders Saxissen til København med »dronningens brev«, og da byen betaler 3 daler for forsendelsen, er der utvivlsomt tale om et af enkedronning Dorotheas forsøg på at bevæge kongen til at

lade Kolding slippe for nogle af krigens byrder. I 1570 betales der stadig for 10 bådsmand og to tømmermænd, og borgmester Christiern Jude og kæmner Anders Simonsen må en tur til København »på byens vegne« – sikkert med penge, hvilket koster borgerne 30 daler til tæring. Endnu i 1573 afregnes der for »flæsk og fragt og tæring«.

Freden gav et lille pusterum, men i 1576 opkrævedes igen bådsmandsskat, og i 1580 måtte borgerne betale til »de bådsmand, som blev udgjort af byen samme år«. Det år fik borgerne i Kolding dog også brev på, at de, hvis de inden to år afskaffede alle stråtage i byen, foruden at få tillagt noget af kronens jord også ville blive fritaget for skat, bøsseskytte- og bådsmandshold og anden kongelig tyng (21). Som følge heraf undgik Kolding at skulle indkvartere bøsseskytter og bådsmand i 1587, hvor næsten alle danske købstæder fik pålagt en kvote (22).

I 1588 døde Frederik 2., og der fulgte en række rolige år under formynderregeringen og i Christian 4.s første 15 år som regerende konge.

Fra og med *Kalmarkrigens* begyndelse i 1611 blev ekstraskatten til bådsmands kostpenge imidlertid en fast årligt udskrivning, der forfaldt lige så sikkert og regelmæssigt som byskatten. I 1613 kunne man desuden afregne for et ikke oplyst antal bådsmand samt en trommeslager, en trompeter og en bartskeer, som byen havde måttet stille. I 1627 nåede *Kejserkrigen* Jylland. Fra 28. september var Kolding besat af Wallensteins tropper. Kongen kunne ikke mere opkræve skatter, men de fremmede soldater blev uden tvivl en langt større byrde for borgerne. Da fjenden i sommeren 1629 igen var borte, undtes der byen et par år til at komme sig i. Vi når lige at se den årlige opkrævning af Kongelig Majestæts bådsmands kostpenge blive genoptaget i 1632, før Bysbogen ophører i 1635.

Noter

1. Barfod s. 194-196.
2. Trap Danmark 5. udg., Hjørring Amt (bd. 6,1) s. 302-304.
3. Trap Danmark 5. udg., Ribe Amt (bd. 9,2) s. 991.
4. Mackeprang 1900 s. 16 f.
5. Christian 1's bemyndigelse af 1. marts 1471. Danmarks gamle Købstadslovgivning 1952.
6. Danmarks gamle Købstadslovgivning 1952 s. 127.
7. Enemark 1971 II, bilag 28,1, s. 244.
8. Juhl 1978 s. 35.
9. Trap Danmark, Vejle Amt (bd. 8,3) s. 1212 og 1166.
10. Enemark som note 7.
11. På listen optræder Anders Døstrup, der får borgerskab i 1528.
12. Enemark 1978 II, bilag 4, s. 202.
13. Her efter Eliassen 1906 s. 232.
14. Steensberg 1975 s. 126 og 197.
15. F.eks. Seitz 1955 s. 53 f.
16. Blom s. 64ff.
17. F.eks. den soldat, der sover i forgrunden på opstandelsesbilledet på Grünewalds Isenheimer-alter fra begyndelsen af 1500-årene, eller de tre soldater på korsegangsscenen på Brüggemanns tavle på højalteret i Slesvig domkirke fra 1521.
18. Thordeman 1940-41 s. 65.
19. Det kgl. rettertings domme 1959 s. 732.
20. Et lignende tilfælde af afstandstagen til Christian 2.s politik ses i Malmø i 1519, jfr. Grethe Jacobsen 1985 s. 212.
21. Kancelliets Brevbøger, 18. juni 1580.
22. Samme 9. oktober 1587.

- * For nyttig diskussion af begrebet »kry og bolst« takkes museumsinspektør Kaj Søren Nielsen, Tøjhusmuseet.

Efter at artiklen var afsluttet er jeg blevet opmærksom på Lis Jacobsen og Ada Bruun Hoffmeyers artikel: Pakkenellike, ordet og hjelmen. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1954 s. 1-76. Den må siges at være et hovedværk om emnet, men heldigvis for mig bringer den ikke oplysninger, der tvinger mig til at revurdere mit materiale. Jeg ville dog gerne have haft mulighed for at henvise til en kilde i rigsarkivet fra 1508-11 over vareleverancer til Kong Hans, hvori nævnes 40 kræfter og 40 halve rygge til 2 gylden parret, idet det er det eneste sted ud

over Kolding Bysbog, hvor jeg er stødt på halve rygge. Kilden er gengivet i ovennævnte værk s. 4.

Litteratur

- Askgaard, Finn: Med pike og musket. Vaabenhistoriske Aarbøger XVII, København 1971. S. 7-72.
- Barfod, Jørgen H.: Flådens fødsel. Marinehistorisk Selskab 1990.
- Bjerg, Hans Chr.: Ledingsbestemmelserne i Jydske Lov. Jydske Lov 750 år red. af Ole Fenger og Chr. R. Jansen. Viborg 1991. S. 183-195.
- Blom, Otto: Blidemestre, Balistarii og Værkmestre i Kjøbenhavn ca. 1375-1550. Historisk Tidsskrift 5 Rk. V. S. 64-87.
- Bruun, Georg: Koldings Bystyre før 1800. Byraadsbogen 1934-35. S. 25-33. Kolding 1935.
- Danmarks gamle Købstadslovgivning II, Nørrejylland. København 1952.
- Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid. København 1959.
- Dihle, Helene: Zur Belagerung von Elfsborg i.J. 1502. Fornvännen 1930. S. 108-113.
- Eliassen, P.: Bidrag til Kolding Bys ældre Historie. Vejle Amts Aarbøger 1906. S. 192-245.
- Eliassen, P.: Kolding fra Middelalder til Nutid. Kolding 1910 og fotografisk optryk 1975.
- Enemark, P.: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af det 16. århundrede. Århus 1971.
- Fyhn J.J.: Efterretninger om Købstaden Kolding. København 1848.
- Jacobsen, Grethe: Købstadsfinanser i begyndelsen af 1500-tallet. Lyder van Fredens kammeregnskaber for Malmø 1517-20. Historisk Tidsskrift. Bd. 85, hefte 2. København 1985.
- Juhl, Erik: De otte Sogne. Kolding 1978.
- Mackeprang, M.: Dansk Købstadsstyrelse til 1619. København 1900 og fotografisk optryk 1975.
- Seitz, Heribert: Svärdet och Värjan som armévapen. Stockholm 1955.
- Steensberg, Axel: Herremændene på Herningsholm. Ridderliv og studeavl. Herning 1975.
- Thordeman, Bengt: Medeltidens Folkvapen. Svenska Vapenhistoriska Sällsksaps Årsskrift 1940-41. s. 55-66.